

pregledno izvirno znanstveno delo
prejeto: 1999-01-15

UDK 323.1 (450.365 Gorica)"1848"

PRISPEVEK K POZNAVANJU LETA 1848 NA GORIŠKEM

Branko MARUŠIČ

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa - raziskovalna enota Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica

IZVLEČEK

Razprava govori o odmevu dogodkov revolucionarnega leta 1848 na Goriškem in pri tem daje poseben poudarek razmeram, ki so vladale pri Slovencih. Goriška je bila namreč narodnostno mešano ozemlje, vendar so Slovenci in romansko prebivalstvo (Italijani, Furlani) živeli ločeno drug od drugega. Narodnostno mešano je bila pravzaprav le mesto Gorica. Leta 1848 se je vzbudilo narodnostno (politično) gibanje tako pri Italijanih kot Slovencih. Slednji so ustanovili tudi svoje prvo društvo (slovansko brašno društvo), parlamentarno zastopstvo in v skladu z goriškimi razmerami postavili program svojega javnega delovanja. Leto 1848 začenja na Goriškem med tamkajšnjimi Italijani in Slovenci razpravo, komu pripada deželno glavno mesto. Za razvoj slovenske družbe na Goriškem, zlasti podeželja, pa je odločilen razpad fevdalnega družbenega reda.

Ključne besede: politična zgodovina, narodnostno vprašanje, Slovenci, slovansko brašno društvo, Gorica

CONTRIBUTO ALLA CONOSCENZA DEL 1848 NEL GORIZIANO

SINTESI

L'articolo tratta l'eco che ebbero gli eventi dell'anno rivoluzionario 1848 nel Goriziano, con particolare accento alla situazione esistente tra gli sloveni. Il Goriziano era un'area nazionalmente mista, ma gli sloveni e la popolazione di origine latina (italiani, friulani) vivevano separati gli uni dagli altri. In realtà nazionalmente mista era soltanto la città di Gorizia. Nel 1848 si formò un movimento nazionale (politico) sia tra gli italiani che tra gli sloveni. Quest'ultimi costituirono pure la loro prima società (slovansko brašno društvo), una rappresentanza parlamentare e, in armonia con la situazione goriziana stilarono il programma della loro attività pubblica. Nel 1848 tra gli italiani e gli sloveni del Goriziano inizia la discussione relativa all'appartenenza della città, capoluogo della provincia. Per lo sviluppo della società slovena nel Goriziano, in particolare delle campagne, è invece di fondamentale importanza il crollo dell'ordinamento sociale feudale.

Parole chiave: storia politica, questione nazionale, sloveni, 'slovansko brašno društvo', Gorizia

"Ali prišlo je 'noro' leto 1848., prišla je 'ustava' ('konstitucija')."
(Andrej Marušič, 1898)

Revolucionarni dogodki v habsburški monarhiji leta 1848, kot del evropskega revolucionarnega vrenja, so s svojimi značilnimi zahtevami meščanstva in kmečkega stanu za ureditev države na ustavni podlagi in za

uvredbo takih družbenopolitičnih razmer, ki bodo odpravile fevdalizem ter omogočale demokracijo, vključujoč nacionalne programe posameznih avstrijskih narodov, podobno kot drugod na Slovenskem odmevali tudi na Goriškem in še zlasti v Gorici. Sosedstvo z italijanskim prostorom, kjer je zlasti nacionalna ideja krojila razmere, pa je na Goriškem ustvarjalo značilnosti, ki jih je bilo mogoče v podobnih, a v nekoliko bolj

izostrenih razsežnostih zaznati takrat v Trstu in Istri, za razliko od ostalih slovenskih dežel, kjer so se Slovenci srečevali, vendar na drug način, z Nemci in v manjši meri z Madžari.

Goriški katehet in časnikar Andrej Marušič je najbrž edini Slovenec, ki je zapustil svoje spomine na lokalna dogajanja v letih 1848-1849. Pomladi leta 1848 je obiskoval prvi letnik goriškega bogoslovja in se je tistih dni sredi marca 1848 spominjal: "Kar se je tisto leto, kakor drugod, tudi v naši še primitivni, blagodušno stari Gorici ugajalo, tega bi mlajši rod skor ne verjel. Gorica je bila do dna srca zvesta in vdana Avstriji in cesarju. Beseda 'konstitucija' je bila od marcija naprej noč in dan na vsakem jeziku, ali razumeli so jo le nekteri starejši in izobraženi gospodje, drugi so znali le tje v en dan vpiti 'Viva la costituzion!' - Kakor hitro smo bili izvedeli, kaj se je od 13. marcija naprej na Dunaju godilo, napravili so tukaj sijajno bakljado z godbo, ki je - dasi je bilo vreme deževno in ulice blatne - vse mesto prehodila ... Toda zadosti o rogoviljenji l. 1848; kar je dobrega in stalnega prineslo, kazalo se je šele pozneje, ko so se ljudje streznili" (Moja doba ..., 1898, 38; Moja doba ..., 1991, 51). Ohranjeno je še neko, zelo verjetno poznejše pričevanje o razmerah v Gorici leta 1848, njegov avtor je morda zgodovinar Simon Rutar: "Na Dunaju se je obrnil ves srd proti nepriljubljenemu in nazadnjaškemu ministru knezu Metternichu, ki je že od časov 'svete zveze' vodil vso evropsko politiko. Minister je moral pobegniti in cesar je izdal dne 15. marca patent, s katerim je dovolil narodno stražo, svobodo tiska in zbiranja, potem obljubil dati novo ustavo, o kateri naj se posvetuje splošni državni zbor, ki se ima v kratkem na Dunaj sklicati. Vsled teh koncesij in obljub je zavladalo splošno veselje med avstrijskimi narodi. Tudi v Gorici so razsvetlili mesto dne 18., 19. in 20. marca ter priredili ljudske zabave. Kmalu so ustanovili narodno stražo in izročili mestno upravo začasnemu poverjenstvu. Niti deželani niso hoteli zaostajati za meščani in zato so si ustanovljali tudi svoje narodne straže, n. pr. Solkanci, ki so znali ohraniti svojo lepo trobojnico še do današnjega dne" (Soča, 18. 3. 1898).¹

Dogodke leta 1848 na Goriškem je mogoče tematsko in kronološko razdeliti na sledeče: naposledni odmev na dunajske dogodke in revolucije v italijanskih deželah, nastanek slovenskega narodnega in političnega gibanja, volilna gibanja in delovanje državnega zbora ter italijansko-slovenske polemike o narodnostnem zna-

čaju Gorice in Goriške.

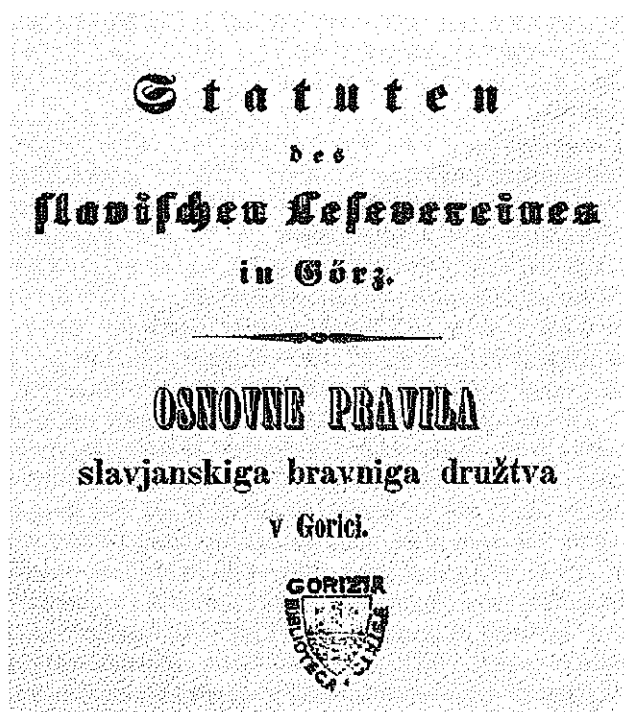
1. Solidarni z dunajskimi prevratnimi dogodki (13. 3. 1848), so v Gorici, kljub slabemu vremenu, 18. marca 1848² priredili baklado. Manifestacije so se nadaljevale tudi naslednje dni. Udeleženci so hodili po mestu, pred nadškofijskim dvorcem je takrat (najverjetneje 18. 3. 1848) kakih 6000 ljudi prejelo blagoslov nadškofa Franca Ksaverija Lušina, kleče v blatu. Andrej Marušič se je spominjal: "Ta prizor je eden naj veličastnejših in ginljivejših v mojem življenji" (Moja doba ..., 1898, 37; Moja doba ..., 1991, 51). Okrožni glavar Wenzeslaus Gleisbach, ki je kljub revoluciji ostal na svojem mestu, je 21. marca obvestil prebivalce goriške kresije s posebnim proglasom - tudi v slovenskem jeziku - o cesarskem patentu, s katerim so "Nash presvitli Zesar ... Avstrijski Monarhij Konstituzion, ali prostejši fundamentne postave kakor so do sdaj bile, dodelili."³ Kresijskemu glavarju, ki je proglas prebral 22. marca z balkona palače glavarstva, so se takrat tresle roke, "nekaj zarad slovesnosti trenutka, nekaj, ker je videl ves Travniki natlačen ljudi" (Moja doba ..., 1898, 37; Moja doba ..., 1991, 51). Istega dne - 22. marca 1848 - je bila razglašena beneška republika, naslednjega dne se je upornim Benetkam pridružil tudi Videm. Italijanski revolucionarni val z izrazito protiaavstrijsko vsebino se je približal Gorici in vznemiril oblast. Tako je kresijski glavar Gleisbach 24. marca pozival prebivalce Gorice, da delujejo združeno in le tako dokazujejo svojo lojalnost in zvestobo: "Mi smo Goričani, stari in zvesti pripadniki avstrijskega cesarstva ... Naj živi Avstrija, naj živi Gorica z Avstrijo ..." (Cossar, 1933, 4; Venezia, 1949, 228; Cossar, 1949, 292). Istega dne je okrajni komisar Franc Ostrogovich iz Krmina poročal, da se širi vest, kako naj bi se italijanska meja postavila na Soči "in če se ne bo vnašal strah in če se ne bodo netile razprtije, bo okraj ostal zvest naši strani" (Cossar, 1949, 291).⁴ Bovški komisar Anton Supersperg pa je 28. marca poročal o navdušenju, s katerim so Bovčani sprejeli cesarski patent. Čeravno se je italijanska revolucija, zlasti s protiaavstrijskim uporom v Palmanovi, močno približala meji goriškega okrožja, so goriški italijanski meščani izkazovali zvestobo monarhiji, tudi kasneje se njihovo zadržanje ni menjalo: "... naše ljubo mesto se je v tistih dneh tako izkazalo, da mora živo veselje prevevati srce vsakega zvestega Avstrijca ..." (L'Osservatore Triestino, 4. 5. 1848). Še najbolj je odmeval nastop odvetnika Giovannija Rismonda, ki je "pred tedanjo kresijo

1 Pojasnilo o avtorju članka prinaša Goriški letnik (1978, 167, enota 278).

2 Suplent na goriški gimnaziji Matej Vehovar je napisal pesem hvalnico Der 18. März in Görz, izšla je kot samostojen tisk. Vehovar je bil leta 1839 član privatne čitalnice graških Slovencev (Petre, 1939, 165) in bil med najbolj plodovitimi sodelavci graškega lista *Die Aufmerksamste*, vendar ni imel posluha za slovenska preporodna prizadevanja (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1977, 341).

3 Lepak iz zbirke Plakatensammlung v Österreichische Nationalbibliothek, Dunaj. Posredoval doc. dr. Stane Granda.

4 V dejavnosti Začasne vlade (Governo provvisorio) Beneške republike so dokumenti, ki govorijo o mejah Beneške republike na reki Soči (predlog beneškega meščana Cicconija z dne 14. 4. 1848). Neki "goriški križar" ("Crociato Goriziano") je v Gazzetta di Venezia (10. 10. 1848) dokazoval bodočnost Gorice in njene okolice preko reke Soče, kot sestavni del Italije (Velvi, 1941-1942, 162-165).

Pravila (statut) goriškega Slavjanskiga bravnega društva (Gorica, 10. 5. 1848; tisk Jožef Blaznik v Ljubljani).

The rules (statute) of Slavjansko bravno društvo (Slovenian Reading Society) from Gorica (Gorica, 10. 5. 1848; printing Jožef Blaznik in Ljubljana).

na sodu stoječ k ljudstvu govoril, je podučeval o svobodnih ustanovah in koristih ter zlasti šuntal proti plemstvu, ki živi le od ljudskih zuljev" (Soča, 18. 3. 1898).

Mirno je bilo tudi goriško furlansko podeželje. Prebivalci kraja Versa so imeli "hladen in pasiven odnos do revolucije, kot so se tudi kasnejša leta izogibali vsakemu gibanju in manifestaciji v korist združenja z Italijo" (ASG, ASCG, 2000/1). Nekoliko nemira je bilo med goriško dijaško mladino tudi zato, ker ji oblast ni dovolila, da bi ustanovila akademsko legijo po vzoru narodne garde. Za enaindvajsetletnega dijaka Antonia Antonaza iz Oprtalja v Istri je takrat okrožni glavar Gleibach zahteval, da se odstrani iz gimnazije; Antonaz je bil kasneje urednik in lastnik tržaškega liberalnega dnevnika *Il Cittadino*. Od srede leta 1848 so se v Gorici pričele pojavljati polemike o narodnostnem značaju Gorice, te so pokazale, da so bili tudi v Gorici med Italijani simpatizerji revolucije na Apeninskem polotoku. Takrat je Goričane pozival tudi tržaški tisk, toda o tem kasneje.

Nemiri drugačne vrste, s socialnim predznakom, so podobno kot nekatere druge slovenske predele zajeli tudi Goriško. 25. oziroma 26. marca so se uprli kmetje štanjelskega in rihemberškega gospostva. Kraški podložniki (iz Kobjeglave in Lukovca, ne pa iz Štanjela) so vdrl v štanjelski grad, uničili so urbarje in plenili. Njihov srd ni bil namenjen grofu Ritterju (?) pač pa oskrbniku Švari (H. F., 1928, 184-186⁵). Napad se je končal s popivanjem in nato s posegom vojske. Podobno kot v Rihemberku, kjer so kmetje 26. marca napadli najprej spodnji rihemberški grad grofa Lanthierija (Cossar, 1949, 294). Tu so uničili vse dokumente, ki so jih našli (Primorski list, 13. 7. 1911). Napad na zgornji grad jim je preprečil grofov lovec s pomočjo treh vojakov. Strel, ki so ga sprožili, je ubil nekega Jernika iz Rihemberka. Poskuse, da bi osvojili zgornji grad, so uporni kmetje opustili. Vest v časniku *Novice*, da so v Rihemberku na Krasu kmetje "grajšinskiga oskrbnika spodili" (Novice, 26. 4. 1848, 71-), se nanaša zelo verjetno na Štanjel. Zelo verjetno pa je upornost rihemberških podložnikov sprožila ustanovitev narodne straže v Rihemberku, vodil jo je stotnik Franc Ličen in je štela 115 stražnikov (Novice, 31. 5. 1848).⁶ Nemirni so bili tudi Lanthierijevi podložniki na Štjaku in v okoliških vaseh. Na Štjaku so napadli nenaseljeni grad, razbili grajske stopnice, okna in drugo. Zlasti neki Dunkač je kmete ščuval zoper grofa. Vdrl so v grofovsko klet in popivali. Vaški kaplan jih je hotel pomiriti, a ni uspel. Pomiril jih je šele prihod vojakov, ki jih je sem poslal grof (GMNG, FKŽŠ, II). Vesti, ki pa so verjetno nepopolne, kažejo, da so se kmečki nemiri pojavljali le v nekaterih vaseh štanjelskega in rihemberškega gospostva. Uporni kmetje pa so podobno kot drugod na Slovenskem požigali urbarje in dokumente, ki so jih zavezovali k podložništvu. Manjši nemiri so bili tudi v kranjski sosesčini goriške dežele, v severnem delu Vipavske doline in na Idrijskem (Humar, 1957, 21-22). Da bi preprečili morebitne nemire v kanalskem okraju, predvsem pa, ker "nam se je veliko bati naših puntarskih mejakov", so tudi v Kanalu ob Soči ustanovili narodno stražo. Okrajni komisar Johann Stein, kasnejši poslanec frankfurtskega parlamenta, se je zato 28. marca 1848 obrnil do prebivalcev okraja in opozoril na pomem narodnih straž prav zaradi "telovajstva puntarskiga mejaka" [protiavstrijski upor v Furlaniji] in zaradi "divjosti, katero ste iz Krasa slišali" (Novice, 28. 4. 1848, 71-72).

Velika noč (23. 4. 1848), ki je bila tisto leto zelo pozna, je v Gorici potekala v vrvežu vojaških oddelkov, ki so preko mesta in reke Soče prehajali na nemirna italijanska tla. Cesarska vojska je mirila uporne Italijane tudi v ne zelo oddaljeni okolici Gorice, tako da so si

5 V članku je objavljena pesem Vstaja proti štanjelskemu grofu l. 1848 (zložena 25. marca istega leta). Z inicialkami H. F. se je najverjetneje podpisal Franc Hočevart.

6 V Kroniki Rihemberka-Branika (Branik, 1994, 105) je napačen podatek, da poročajo Novice o narodni straži že 31. marca 1848.

lahko goriški meščani ogledovali obleganje uporne Palmanove ne le z grajskega griča v Gorici ali Kalvarije nad Podgoro, ampak tudi z griča Sv. Antona v bližini kraja Medea, v neposredni bližini trdnjavskega mesta. Uporni Videm je padel v avstrijske roke 20. aprila, Palmanova pa šele dva meseca kasneje, 25. junija 1848.

Ob spoznanju, da se pripravljajo nove družbene razmere, kar je zlasti prebivalce po deželi vznemirjalo v pričakovanju sprememb, ter da se lepša prihodnost obeta slovenskemu jeziku in Slovencem, združenimi v eni upravni enoti, pa je nemir vnašala revolucionarna Italija. Tudi zato je mogel župnik Marinič iz Kozane v Brdih na dan vnebohoda leta 1848 v pridigi povedati: "Sedanje shiviljenje je poln grenkosti, poln teshou, poln sols, poln smeshnjave, vedno spremenjene vesele v shalost, shalost v vesele, neprenehoma lozhenje eden od tega drugiga" (APG, Ms. 18-85). Zelo verjetno je imel tudi kozanski župnik podobne težave kot mirenski Kristof Spollad (Spolat), ki je v župnijsko kroniko zapisal, da je bilo leto 1848 čas, ko je vsakdo mislil, da sme delati in govoriti, kar hoče. Zato so mu ljudje očitali, da je človek, ki ne zasluži nobenega usmiljenja, ker je bil vedno delomrznež in je mučil farane s tlakami, ne zaradi potreb, marveč zaradi lastnih muh in prevzetnosti. Ljudje so se predali zabavi, misleč, "lahko se zabavamo, saj ne bomo več plačevali bremen". Sovodenjci so mu celo obljubili, da mu bodo namesto s 50 merniki žita plačali s 50.000 kamni; podobno se menili tudi prebivalci Peči (ŽAM, Pro memoria). Neraziskani so morebitni podobni primeri v drugih krajih in predelih goriške dežele.

2. Goriški Italijani se niso odločili za kakršenkoli podvig, sledeč furlanskim zgledom. Njihovo pasivnost so zato grajali videmski tisk pa tudi tržaški italijanski in z italijansko osvobodilno zamislijo prežeti časniki. Italijansko nacionalistično zgodovinopisje je tako držo goriških Italijanov opravičevalo, češ da bi bil upor Goričanov zoper Avstrijo "inutile massacre" (Bozzi, 1931, 131). V Gorici ni bilo pravih pogojev (v Gorici je bila tudi močna vojaška posadka), da bi se tamkajšnji Italijani pridružili dogodkom na Apeninskem polotoku (Cossar, 1948, 284-287). Nekoliko drugačno je bilo razpoloženje Italijanov na območju Trziča (Monfalcone), kraj je s svojim okolišem do leta 1797 pripadal Beneški republiki. Uradni tržaški tisk je v začetku maja poudarjal zvestobo Goričanov do Avstrije (L'Osservatore Triestino, 4. 5. 1848).

Zato pa je bila toliko bolj opazna dejavnost Slovencev v Gorici, saj so že aprila zasnovali Slavjansko bravno (čitavno) društvo. V Gorici, ki je tedaj štela okoli 12.000 prebivalcev, so Slovenci predstavljali slabih 30% mestnega prebivalstva; v deželi pa so imeli Slo-

venci v večino z 69% deželnega prebivalstva. Večino med slovenskimi izobraženci na podeželju in v mestu Gorica so predstavljali duhovniki. Prav o njih je poročal dopisnik v *Sloveniji*: "... sosebno mladi duhovniki goriške in drugih škofij so se z tako serčnostjo in sveto gorečnostjo slavljanstva poprijeli, de upati smemo popolno zmago zoper vse aposteljne laščine in nemščine" (Slovenija, 28. 7. 1848, 30). Med 103 naročniki na časnik *Novice* na Goriškem leta 1845 je bilo 76 duhovnikov.

Slovensko prebivalstvo Gorice so sestavljali različni socialni sloji. Izobraženski del so predstavljali srednješolski profesorji, državni uradniki, duhovniki, ljudje svobodnih poklicev ter lepo število dijakov gimnazije in bogoslovcev. Ta poklicno raznolika skupina je predstavljala jedro slovanskega bralnega društva, ki je bilo ustanovljeno najverjetneje 15. aprila 1848.⁷ Društvo je imelo na prvem mestu namen: "se po branju slavjanskih časopisov in razpošiljanih listov v vedni znanosti vsiga tega, kar v prid slavljanstva v vsaki dobi seže, obderžati, se v slavjanskim jeziku brez izključljivega obzira na to ali ono nareče vaditi, po ti poti k organiški razsnovi in povzdigi slavjanske narodnosti pripomagati, vsaki očitni ali skriti napad na njeno samostalnost o pravih časi zaslediti, z besedo ino ga odvrčati, k zavezi pripomoči, ktera mora pred ali potlej vse avstrijsko-slavjanske rodove objeti ... z eno besedo - namen društva je - slavjanski živelj povzdigniti po organiški poti samizobraževanja in podučjenja s slavjanskim jezikom in slovstvom" (Statuten..., 1848, 5-6). Goriško bralno društvo ni skrivalo svojih političnih namenov, in je poudarilo, da so "poglavitni členi njegoviga politiskega namena" spoštovanje "sledni narodnosti v polnim pomenu te besede in le enako pravico za slavljanstvo tirja", nasprotovanje anarhističnim in republikanskim namenom, "mirno in prevdarjeno napredovanje na ustavni poti, v tirjanji zmernost, terdna ohrana samostalnosti avstrijskiga vesolniga cesarstva, zvesta nepremakljiva vdanost Cesarju in domovini". V demokratičnem vzdušju tistega časa je v pravilih - ta nosijo datum 10. maja 1848 - bilo zapisano: "Med udi zgine vsakteri razloček časti in stanu".

Društvo je bila prva kulturna in politična organizacija na Goriškem, poudarjalo je slovansko miselnost, vzajemnost in povezovanje vseh avstrijskih Slovanov. Društvo je o svojem obstoju obvestilo 24. maja 1848 ljubljansko slovensko društvo, ki je zaželelo novemu društvu (Slavische Leseverein): "Glück auf!" (Illyrisches Blatt, 30. 5. 1848, 173). Drugače je sprejel društvo goriški gimnazijski profesor Wenzel Jakob Menzel, ki je v glasilu avstrijskega Lloyda sodil, da je Gorica "deutsch-gesinnt" mesto. Goriško slovansko bralno društvo,

7 Poročilo "Razlaga zgodb in del slavjanskiga bravnega društva v Gorici od 15. maliga travna do 4. grudna 1848 prebrana v velikim shodu dne 4. grudna 1848" (ARS, SDL, 1).

katerega član je bil, ne uživa niti v mestu niti v okolici velikih simpatij; člani društva govorijo med sabo nemško (Slovenija, 28. 7. 1848, 30). Časopisno poročilo je sodelilo, da je Menzel češki odpadnik. Toda bil je med prejemniki prošnje, ki jo je razposlal slovanski kongres v Pragi z namenom, da bi naslovniki ideje kongresa širili v svojem okolju (Petre, 1940, 40). Morda pa je bil med tistimi, katerih dejanja označuje poročilo o društvenem delovanju za čas od 15. aprila do 4. decembra 1848: "Desiravno je lep in blag namen iskrene domorodce združiti, je vendar zbor veliko zlobnega natolčevanja in hudiga sovražstva prestatiti mogel." Toda v Gorici so živeli Italijani in njim je isto društveno poročilo namenilo besede: "Upa tedaj de ne bodo italijanski prebivalci okrožja od počenjanja terjani enakopravnosti primerjeni nič kriviga mislili, de se ne bodo slovenskiga društva natolcovali ali clo sovražili" (ARS, SDL, 1).

Društvo se je izreklo za spoštovanje vseh narodov, nasprotovalo je vsaki anarhični republikanski ideji in se izreklo za samostojnost cesarstva in za vdanost cesarstvu in monarhiji. Njegov prvi predsednik je bil okrajni zdravnik dr. Jernej Dolenc, kasneje je društvo vodil pravnik Josip Doljak, od junija 1848 tudi državni poslanec na Dunaju, izvoljen v okraju goriška okolica.⁸ Na občnem zboru 4. decembra 1848 so bili izvoljeni: za predsednika Josip Doljak in za odbornike dr. Dolenc (podpredsednik), dr. Kozler (tajnik), Vašič (blagajnik), Premru, Rehfeld, Andrej Winkler, Kavčič, Toman, Rajsky, Jerovšek, Huber, Košar, Gnezda, Komel in Kopecký.⁹

O dejavnosti društva ni prav veliko gradiva, zagotovo pa se je potegovalo za enakopravnost slovenskega jezika ("povzdiga slavjanskiga naroda in jezika"), kar je bila poleg združene Slovenije temeljna postavka slovenskega političnega programa. Društvo je namreč naslovlilo na vladno prošnjo, da bi se razglasilo, ki zadevajo zemljiške knjige, objavili tudi v slovenskem jeziku.¹⁰ Prav tako pa naj bi na Primorskem ne bilo uradnikov, ki ne poznajo slovenščine.¹¹ Udeležilo se je tudi volilnega boja in je verjetno prav ob junijskih volitvah v dunajski državni zbor na Dunaju oziroma ob nadomestnih volitvah novembra 1848¹² razglasilo značilnosti dobrega poslanca; zahtevalo je tudi, da se odpokličejo poslanci iz frankfurtskega parlamenta.¹³ Ta slednja zahteva je bila protest zoper sklepe nemškega parlamenta ("Noben del nemške države ne sme biti z nenemškimi deželami v jedno državo zedinjen.") (Apih, 1888, 210). Močno je bila na Goriškem tudi v zavesti zahteva po združenju Sloveniji, kajti v taki upravno enoti so videli Slovenci močno protiutež zoper italijanske zahteve. Očitno naj bi taka združena Slovenija obsegala tudi italijansko prebivalstvo, ki pa so mu Slovenci na Goriškem zagotavljali, da ga v taki skupnosti samih Slovencev ne bodo zatirali. Konec leta 1848 je bilo v društvu skoraj sto članov (Slovenija, 19. 12. 1848, 194-195), v januarju naslednjega leta pa je šlo društvu 160 članov (Slovenija, 30. 1. 1849, 34-35), ki so bili "večidel čestitredni učenici možje, zraven teh pa tudi mladenčji Goriških učilišč, čversti in vneti spoznavavci Slavjanstva" (Slovenija, 22. 12. 1848, 197). Duhovniki društva niso

8 Časopisna vest (Slovenija, 12. 1. 1849, 14) je omenila, da je bil "vodja" goriškega društva tudi pravnik Andrej Mazgon (1812-1849), do 12. 9. 1848 sodni uradnik v Gorici.

9 Med navedenimi člani je poleg dr. Dolenca, Josipa Doljaka in pravika Andreja Winklerja, kasnejšega državnega uradnika in politika, mogoče z gotovostjo še poistovetiti odvetniškega pripravnika dr. Josipa Kozlerja (1822-1917), gimnazijskega profesorja Jožefa Premruja (1809-1877), gimnazijskega profesorja Jakoba Rehfelda, uradnika v Gorici Jožefa Kavčiča, učitelja Antona Valentina Tomanca (1802-1885), sodnika Ferdinanda Huberja in kmetijskega strokovnjaka Benedikta Kopeckýja. Sodnika Huberja je tisk (Slovenija 13. 4. 1849, 117-118) pohvalil, ker je uradoval tudi slovensko.

10 Društvo je sporočalo ljubljanskemu slovenskemu društvu 7. 1. 1849 (dopis sta podpisala predsednik Doljak, kot Doliak in odbornik Andrej Winkler, ki se je podpisal kot Vinkler), da je zaradi tega, ker naj bi na goriško sodišče prišli slovenskega jezika nevedči uradniki, oskrbelo časopisni članek, ki ga je poslalo v objavo listom Laibacher Zeitung, Slavische Zentralblätter in Presse. Laibacher Zeitung (11. 1. 1849) je objavil članek Ein Wort im Interesse der Slaven, aus Anlass der Reactivirung der italienischen Beamten. Podpisal ga je Ein Mitglied des Slovenen-Verein in Görz.

11 Društvo je menilo, da bi moral tržaški L'Osservatore Triestino objaviti važnejše zakone tudi v slovenskem jeziku.

12 Morda je nepodpisani lepak "Vsini prebivalcem v kantonu Kanal in Goriških okolic" (3. 11. 1848) izdalo prav Slavjansko bravno društvo. V lepaku opredeljuje lik bodočega poslanca: "Izvolite moža iz svojga naroda od svojiga imena, ki jo ne bo na ptujsko vlekla, ampak moža, ko bo skerbel za Vašo deželo, za Vaš jezik za cel Vaš tasvetni blagor in korist, da bo Vaša dežela prosta postala in cvetel Vaš do zdaj zanemaren in zatiran narod enako drugih narodov." Plakat je v zbirki, ki jo navaja op. 3.

13 Pobudo za odpoklic poslancev (avstrijskih, slovenskih ali pa tistih, ki so zastopali jugoslovanske dežele) je sprožilo ljubljansko slovensko društvo, ki se je z dopisom 19. 11. 1848 obrnilo do goriškega slovanskega bralnega društva. Peticija na cesarja, "da bi se avstrijski poslanci iz Frankobroda nazaj poklicali", ima datum 29. 11. 1848; nemška verzija pa datum 4. 11. 1848. Peticijo je na predlog predsednika društva, ki jo je sestavil, potrdil občni zbor društva 4. 12. 1848: "Tudi ponižno podpisani zbor, katerega udje so vecidel zvestiga slovenskiga naroda sinovi, spozna v sklepah nemškega narodnega zbirališa v Frankobrodu veliko nevarnost ne le samo za obstanje ediniga svobodniga in močniga cesarstva, temuč tudi za svojo narodno omiko, in pristopi k ustavnemu prestolu presvitlega Cesarja Ferdinanda dobrotljiviga z prošnjo: Naj vaše Veličanstvo blagovoli v brambo Svojih zvestih podložnikov in obstanja države po posvetovavcih krone milostljivo napraviti, de se nespodobnim naklepam Frankobrodskiga zbora močni jez postavi, in de se jugoslavjanski poslanci avstrijskiga cesarstva iz nemškega narodnega zbirališa v Frankobrodu nazaj pokličejo." Gradivo se nahaja v ASG, SDL, 1.

priseči, in tudi do zdaj sloveskimi društvu v Gorici niso nobene besedice od svojiga obstoja naznanile" (Slovenija, 30. 1. 1849, 34-35).¹⁶ Bolj živahno je bilo v Vipavi, na sosednjem Kranjskem. Tam so v počastitev cesarjevega rojstnega dne priredili predstavo komedije *Varh* (avtor D. Garrick, prevod M. Čop) (Illyrisches Blatt, 13. 5. 1848, 156), toda že pred marčno revolucijo so ob pustu dvakrat igrali Linhartovo *Županovo Micko* (Novice, 8. 3. 1848, 40). Takrat napovedano predstavo komedije *Matiček se ženi* so igrali poleti 1848, pri predstavi dne 17. septembra je šel dohodek od prireditve v korist krajevne narodne straže (Slovenija, 26. 9. 1848, 98).

3. Leta 1848 so tudi na Goriškem potekale prve volitve "v modernem smislu besede" (Vasilij Melik). Na Goriškem so tisto leto volili v frankfurtski in dunajski parlament, odpadle pa so volitve v začasni deželni zbor (na Slovenskem so sicer volili v štajerski, koroški in kranjski deželni zbor ter leta 1850 v tržaški mestni svet, ki je imel tudi funkcijo deželnega zbora), ki na Goriškem v predmarčnem času ni deloval, podobno kot drugod na Primorskem ne.¹⁷ V Gorici so mislili, "kako bi svoje domače razmere ustavnim potom uredili in prosili deželno predsedništvo, naj ukrene potrebno, da se skliče deželni zbor goriško-gradiščanske". (Soča, 18. 3. 1898) Izbrana pa je bila občinska delegacija (Delegazione comunale di Gorizia), ki je želela prevzeti za goriško okrožje naloge deželnega zbora. V zvezi z volitvami v dunajski parlament naj bi zastopala "interessi provinciali di questo Circolo" (ARS, OGOUS, 69). Goriški župan Antonio Bujatti je 14. junija 1848 objavil seznam 48 volilnih mož za volilni okraj mesta za izvolitev enega poslanca v dunajsko ustavodajno skupščino. Ustanovitev deželnega zbora, ki bi povezoval Trst, Goriško-Gradiščansko in Istro, je postavil tudi dr. Pietro Kandler na ustanovnem zboru političnega društva Società dei Triestini (30. 4. 1848) (Chersi, 1949, 552).

Volitve v frankfurtski parlament, v nemško narodno skupščino, so bile tudi na Goriškem, ker je bila tudi ta avstrijska dežela sestavni del Nemške zveze. O teh volitvah, ki so potekale najprej z izvolitvijo volilnih mož (4. 5. 1848) in nato z izvolitvijo dveh poslancev (10. 5. 1848) ter njunih namestnikov, ni veliko vesti. Drobnopričevanje je ohranil Gregorčičev "vrli mož" kobariški dekan Andrej Jekše. Primorske dežele so volile v treh volilnih okrajih, goriška v tretjem, ki so mu pa vzeli

občino Sežana in jo skupaj z občino Dolina (Istra) vključili v prvi volilni okraj (Trst z okolico). Zavaljo vključitve Sežane v tržaški volilni okraj so goriški volilci protestirali, kot je zapisal v svoje poročilo tržaški guverner grof Salm (Chersi, 1949, 559, 583). Volitev v nemški parlament ni naletela na odobravanje pri delu goriških Italijanov, morda pa so upali v povezave z Nemci nekateri Slovenci (na primer takrat v Trstu biva-joči dr. Karel Lavrič, kasnejši "oče goriških Slovencev") zaradi italijanskih pretenzij. Goriško sta v nemškem parlamentu zastopala okrajni komisar v Kanalu Johann Stein, ki je od 127 prejel 106 glasov, grof Mihael Coronini pa 104. Njuna namestnika sta bila dr. Francesco Colugnatti (94 glasov) in okrajni komisar v Postojni dr. Francesco Desimon (72 glasov) (Cossar, 1933, 43). V volilnem okraju, v katerem so volili tudi Sežanci, sta bila izvoljena Karl Bruck in Friedrich Burger. O delovanju obeh goriških poslancev skorajda ni vesti. Le da so poslancu Steinu poslali 18. novembra spomenico iz Gorice z več podpisi (Slovenija, 28. 11. 1848, 171), ker je v frankfurtskem parlamentu skupaj z ostalimi avstrijskimi poslanci glasoval zoper velikonemške tendence v projektu ustave nemškega cesarstva. Več je o frankfurtskem parlamentu (delovati je pričel 18. 5. 1848) poročal tržaški italijanski tisk, Kandlerjev list *L'Istria* je celo v slovensčini objavil sklep parlamenta o enakih pravicah nenemških narodov (*L'Istria*, 17. 6. 1848); tamkajšnje društvo Società dei Triestini pa je - tako kot mnogi drugi nosilci javnega življenja v Trstu - opozarjalo na njegovo velikonemško delovanje (*L'Istria*, 1. 7. 1848).

Oktroirana ustava (25. 4. 1848) je uvedla tudi dvolodni parlament (državni svet in državni zbor). Za uresničenje parlamentarne države pa so bile potrebne volitve. Te so potekale na podlagi volilnega zakona z dne 9. maja 1848. Primorskim deželam je pripadalo dvanajst mest v državnem zboru. Poslance so volili v dvanajstih volilnih okrajih, in sicer je bilo pet okrajev v Istri, štirje na Goriškem, Trst je imel dva volilna okraja, Gorica pa enega. Tudi te volitve so potekale v dveh delih, volitev volilnih mož in nato poslancev. Na Goriškem so bile 26. in 27. junija 1848. V volilnih okrajih je bil le po en kandidat in tržaška vlada je sodila, da so na bili Goriškem (6. - 9. okraj) izvoljeni kandidati "gut Österreichisch" za razliko od istrskih (razen kandidata v podgrajskem okraju) (Gottsmann, 1998, 351).

16 V Bovcu je slovensko-nemško bralno društvo delovalo od 1. januarja 1851 (Novice, 5. 1. 1851, 28), pravila bovškega Lesevereina je tržaško namestništvo potrdilo 14. maja 1853. Društvo sta vodila dekan J. N. Vogrič in kaplan Andrej Kutin (ASG, IRCCG, 1814-1860, 10). Pravila kanalskega Lesevereina so bila potrjena 1. marca 1853. Leta 1859 je društvo štelo 24 članov, njegov predsednik je bil Cl. Pessari, odbornika pa P. Carnelli in J. Mlekuž (ASG, IRCCG, 1814-1860, 10). Slovenska Bčela (1851) je med svojimi naročniki navajala tudi Društvo bravno v Teminu, seveda gre za tolminski Leseverein, ki mu je leta 1859 načeloval Simon Tautsher; društvo je štelo takrat 22 članov.

17 Pierpaolo Dorsi (1991, 67-94) v genezi prizadevanj, da bi po dunajskem kongresu v Nemški zvezi uvedli tudi deželno samoupravo, ugotavlja, da so ta prenehala že leta 1818. Vzrok so bile pestre socialne in narodnostne razmere v vseh treh deželah, ki so sestavljale Avstrijsko primorje.

Takrat so poleg že omenjenega Doljaka na Tolminskem izvolili okrajnega komisarja v Poreču Antona Goriupa¹⁸ in na Krasu posestnika Antona Černeta. Jeseni 1848 se je Doljak, eden najbolj aktivnih slovenskih poslancev v dunajskem parlamentu, odpovedal poslanškemu mestu zaradi govoric, da nasprotuje kmetom zlasti v zvezi z odškodnino za zemljo po prenehanju fevdalnih razmerij ("zakaj tudi čez njega so bili nekteri stražniki jeli govoriti, de je za odškodovanje grašakov govoril") (Slovenija, 31. 10. 1848); o tem vprašanju se je pogovarjal s svojimi volilci, a ker niso dosegli soglasja, se je mandatu odpovedal 23. oktobra 1848, "po nesporodnim obnašanju nekterih volilcev, svoje poslanstvo prostovoljno nazaj položili" (Novice, 6. 12. 1848). Sledile so nadomestne volitve. Lepak "Vsim prebivavcam v kantonu Kanal in Goriških okolic" (3. 11. 1848) je priporočal "umniga in učeniga", "pravičniga in pošteniga" in moža iz "svojga naroda" potem, ko je "mnogospoštovani gospod Doliak ... od nesposobniga obnašanja nekterih voditeljih razžaljen, svoj mandat za poslanca v vaše roke nazaj podal".¹⁹ Na nadomestnih volitvah je bil 11. decembra 1848 izvoljen do takrat "aktuar prvega reda" na otoku Lošinju Jožef Černe, brat poslanca Antona Černeta (Slovenija, 15. 12. 1848, 191). Goriške Italijane sta v parlamentu na Dunaju zastopala Giambatista Pitteri iz Gradišča ob Soči in Carlo Catinelli (ta je ob oktobrski revoluciji zbežal z Dunaja), upokojeni oficir iz Gorice, kasneje sta ju zamenjala odvetnika Spangher²⁰ in Carlo Doliac; izvolitev Spangherja namesto Catinellija je pomenila "oživitev liberalnega duha" (Il Costituzionale, 26. 11. 1848). Slovenski poslanci na Dunaju so posegali zlasti v debate o Kudlichovem predlogu o zemljiški odvezi, razpravljali o javni rabi slovenskega jezika in o odstranitvi uradnikov na Slovenskem, ki ne obvladajo slovenščine.

Josip Doljak. "Med slovenskimi poslanci nar serčniši in nar glasniši podpornik slovenstva" (Slovenija, 31. 10. 1848) Josip Doljak je bil rojen v Grgarju 29. maja 1820. V zakonu kmeta Jožefa Doljaka in Marije Urbančič sta se rodila še Matija (1822-1875), kasnejši solkanski župan in goriški deželni poslanec, ter Andrej, ki je kot podpolkovnik avstrijske armade padel med vojno v Schleswig-Holsteinu. Josip Doljak je gimnazijo obiskoval v Gorici (1832-1837) in nato študiral pravo. Po šolanju je nastopil službo uradnika in v času parlamentarnih volitev leta 1848 je služboval na Goriškem. V dunajskem parlamentu (na Dunaj je potoval skozi Ljubljano

16. julija 1848; Slovenija, 18. 7. 1848, 18) se je kot večina slovanskih poslancev pridružil desnici in je sodil poleg Antona Černeta in dr. Josipa Kranjca iz Slovenj Gradca med "najodličnejše" slovenske poslance (Apih, 1888, 180). Doljak se je prvič oglašil 10. avgusta 1848 v parlamentarni debati o odpravi podložništva na podlagi predloga Hansa Kudlicha. Ta šestindvajsetletni šlezijijski pravnik je 26. julija 1848 predlagal v avstrijskem državnem zboru odpravo podložništva z vsemi iz njega izvirajočimi pravicami, vendar je pustil kot nerešen problem izplačilo odškodnine. V razpravi se je oglašil tudi Doljak in predlagal, da se podložništvo odpravi, da prenehajo vse fevdalne obveznosti, da se odškodnina plača iz posebnega fonda in da naj posebna skupina določi višino odškodnine, da naj začasno še poslušajo patrimonialna gospostva, da so zemljiški gospodje osvobojeni vseh obveznosti, izvirajočih iz podložništva (saj ko nehajo pravice, prenehajo tudi obveznosti, ne morejo pa se odpraviti servitutne pravice kmetov do zemljiških gospostev). Odločno proti odškodnini pa je bil Anton Černe in je o tem govoril v svojem prvem nastopu 12. avgusta 1848. "Jaz mislim, da odškodnine nikakor ne smemo privoliti; mi stojimo na načelu svobode, enakosti in bratstva, zato se ne smemo pečati z vprašanjem, ali gre graščinam odškodnina ali ne" (Grafenauer, 1948/49, 48). Černe je nato tudi pri glasovanju o tem, ali naj se da odškodnina za vse davščine in služnosti, ki jih je dajal podložnik zemljiškemu gospodu, glasoval skupaj z Anton Goriupom drugače kot Doljak. Doljak je tudi glasoval za to, da naj odškodnino plača dežela, podobno kot Goriup, temu pa je nasprotoval Černe. Razprave za in proti odškodnini je prekinila vlada, ki je menila, da se mora odškodnina porazdeliti med podložnike in zemljiške gospode. 30. avgusta 1848 so poslanci razpravljali o Lasserjevem predlogu v imenu desnice, da se načelno reši vprašanje odškodnine, in o Kudlichovem predlogu. Naslednjega dne je državni zbor sprejel sklep o zemljiški odvezi, kot ga je predlagal Lasser. To pomeni, da je zmagala desnica, in za zakon je, poleg slovenskih poslancev Karla Ulepiča in Frana Miklošiča, glasoval tudi Doljak.

Zadnjič se je v problematiki zemljiške odveze oglašil Doljak takrat, ko so 6. septembra 1848 ugotavljali, ali naj ima zakon o kmetijski obvezi cesarsko privolitev ali pa je del ustave. Doljak je zagovarjal stališče, da mora imeti zakon cesarjevo potrditev. Ker parlament ne more direktno kontaktirati z državljani, zakon naj podpiše ce-

18 Za izvolitev se je volilcem zahvalil (L'Osservatore Triestino, 28. 6. 1848). Goriupov tekmeč pri volitvah je bil Alois Silverius Kremer, od 1. 1. 1848 dalje lastnik tolminskega gospostva (Rutar, 1882, 202-203). Kremer je že 12. avgusta 1848 ponudil kmetom, da se odkupijo "od njih daukou naj bo u dnaru al u naturi, od desetega dnara ali maranč. Kir so Komunske gmajne lastnina grašine in kir ima grašina pravica užitka do teistih koker tudi do hosdih al boškah, tako se zna usak grašinski podložen tudi od tega odkupit" (Humar, 1957, 23-24).

19 Kopijo plakata prejel s posredovanjem doc. dr. Staneta Grande.

20 Slovenija (14. 11. 1848) ga je imela za Utritalijana. Po njej je sodbo povzema Laibacher Zeitung (18. 11. 1848). Gazzetta di Trieste (28. 11. 1848) je menila drugače.

sar, izvršna oblast pa naj ga objavi. Drugače je menila nemška levica, ki so se ji pridružili tudi nekateri Slovenci (na primer A. Černe). V razpravah o zakonu o zemljiški odvezi (sprejet 7. 9. 1848²¹) je Doljak izzvenel kot konservativec ali odločen monarhist, zato so ga pri volilcih očrnili, da je delal v korist plemstva in od tod njegova odložitve poslanskega mandata. Še prej pa je treba omeniti še nekatere njegove poslanske nastope.

Na isti seji (7. 9. 1848) dunajskega parlamenta, na kateri so sprejeli zakon o zemljiški odvezi, se je vnela tudi razprava o predlogu italijanskih poslancev o uvajanju italijanskega jezika v uradno rabo.²² O tem je poročal Josip Doljak. Peticijska komisija se je odločila, da prošnji Italijanov ugoditi. To je sprožilo podobne zahteve drugih poslancev nenemških narodov. Ko so 11. septembra 1848 ponovno razpravljali o peticiji, "pervikrat smo slišali v tem zboru ime našiga narod Slovenija" (Slovenija, 15. 9. 1848, 86). Časopisna vest je hvalila Doljaka za njegovo zavzemanje za enakopravnost narodov, ne le za Italijane, ampak za vse narode, ki to žele, in končno so v parlamentu sklenili, "da se morajo vse razprave, predlogi itd. tudi tolmačiti vsem nenemškim poslanca, ako to želi vsaj deset poslancev" (Apih, 1888, 197).

Na zasedanju 13. septembra 1848 je Doljak nastopil zoper predlog Poljaka Sierakowskega, da se zoper ustanovi "varnostni odbor", ker je sramotno za parlament, da bi imel nad sabo "takega pripaznika; zbor ima nalogo varovati pravice narodov, ohraniti jih in dati državi ustavo in ne potrebuje pripazujoče gosposke" (Apih, 1888, 197). Doljakovo stališče "je bilo odkrit udarec revolucionarni demokraciji in podpora reakciji", tudi kasneje se je izkazal kot "podpornik dinastije in nasprotnik revolucije" (Humar, 1957, 27-28). Poslanec Doljak je bil odločen tudi 19. septembra 1848, ko je prišla na Dunaj madžarska delegacija, ki je želela v avstrijskem parlamentu pridobiti zaveznike zoper Jelačića in njegove Hrvate. Doljak je v razpravi sodil, da se državni zbor ne more spremeniti v nek "diplomatičen kabinet", in skupaj z Goriupom in Černetom glasoval zato, da se dunajski parlament z Madžari ne bi pogajal. Nato je Doljak 22. septembra 1848 sodeloval v razpravi o davkih. Štiri dni nato se je začela razprava o začetnem besedilu ustave, Doljak je takrat sestavljanju besedila - prevedenem v nekatere nenemške jezike - menil: "Ker smo zastopniki naroda, moramo poslušati njegov glas"

(Apih, 1888, 199).

V oktobru je prišlo do revolucije na Dunaju. Prekinila je delovanje državnega zbora in njegovih organov. V tem času so se po Goriškem tudi širili glasovi, da je Doljak pri razpravi o odškodnini v zvezi z odpravo podložništva zastopal koristi fevdalcev. Z Dunaja naj bi tudi pobegnil pred revolucijo, podobno kot poslanec Carlo Catinelli, ki se zbal za svoje življenje potem, ko je bil ubit njegov intimni prijatelj, vojni minister, grof Theodor Latour (Il Costituzionale, 28. 10. 1848). Da bi lahko Latourjeva usoda doletela tudi Doljaka, je omenil dopis v *Illyrisches Blatt* (28. 10. 1848, 348); pisec je pohvalil Doljakovo ravnanje, ker se ni kot ostali slovenski poslanci pridružil Löhnerju. Da bi rešil nespo razum, je Doljak 23. oktobra 1848 sklical v Gorici se staneke svojih volilcev, pravzaprav naj bi ga volilci sklicali, kot je poročal Giuseppe Deperis v dopisu iz Gorice (Il Costituzionale, 26. 10. 1848).²³ Odpovedal se je - kot smo že spoznali - poslanskemu mandatu, kar je tisk obžaloval (Slovenija, 31. 10. 1848, 138-139). Pred nadomestnimi volitvami je oče poslanca Goriupa prosil sina za nasvet, koga naj bi volili. Sin je priporočil Jožefa Černeta, obenem pa je sporočal, da je Doljak najnevarnejši sovražnik kmetov. To "laž" je, kot piše *Slovenija* (19. 12. 1848, 194), razglasil Goriup tudi v *Slavische Zentralblätter*, sicer bi bil Doljak ponovno izvoljen. Tako je pričakoval tudi dr. Janez Bleiweis in Doljaka priporočal (Novice, 6. 12. 1848, 208).

Svoj odhod iz parlamentarnega življenja je Josip Doljak zaznamoval s člankom *Austrija in Slavjani* (Slovenija, 17. 11. 1848, 157),²⁴ izšel je tudi v nemškem jeziku. (Laibacher Zeitung, 18. 11. 1848, 139) Poleg tega pa je Doljakov članek spodbudila tudi dunajska revolucija 6. oktobra 1848 ("sramotepolni 6. Kozoperski"). Bistveni del Doljakovega sporočila je: "Narodno življenje v tem pomenu, kakoršno že vsi drugi narodi imajo, in ktero se je Slavjanom čez stoletja na nar krivičniši in neprenesljivo vižo kratilo, zamorejo in bodo avstrijski narodi Slavjani le v *nevtralni, samostalni in neodvisni Austriji*, in nikoli ne v *nemškem Nemstvu*, ne v *madžarskim Ogerskim* zadobili, - zatorej mora vodilo in postava naše politike biti *ohranenje slobodne, znotraj krepke, zvonaj močne, demokratično-ustavne Austrije*." Doljak je zato tudi predlagal, da bi odpoklicali iz Frankfurta predstavnike slovanskih dežel, in se zavzel za "sklicanje poslancev vseh avstrijskih narodov v en

21 Vsebino zakona, da je "podložna zaveza z dolžnostmi, ktere iz nje izvirajo, nehala", je tolmačil v slovenskem jeziku Razglas na ljudstvo po deželi tržaski uradni L'Osservatore Triestino (24. 10. 1848). Ta list je objavljial tudi v slovenskem jeziku, tako tudi razglas Slovenec Istricom (5. 7. 1848), v njem je nepodpisani 26. 6. 1848 opozarjal istrske Slovence pred italijansko nevarnostjo.

22 Istrski poslanci so 30. 8. 1848 ministru za notranje zadeve Doblhoffu naslovili zahtevo, da se v istrski deželi (izvzet je okraj Podgrad) uvede italijanski jezik kot uradni (Quarantotti, 1956, 186).

23 Na vest, da so ga poklicali na zagovor volilci, je Deperisu odgovarjal Doljak, češ da je volilcem poročal o svojem delu, da se je odpovedal poslanskemu mandatu in da ga k temu ni nihče prisilil (Il Costituzionale, 31. 10. 1848).

24 Članek je uredništvo opremilo s pripombo: "Tudi ta sestavek nam Slovincem pokaže, kolika bi naša zguba bila, ako bi se g. Doliak za poslanca zopet ne izvolil."

Slavno društvo!

*Podpisani odbor poprijemaje se s radošjo
povabila od 16. I. m. št. 170. Slavnega društva
toda se pohite odposlati brez odloga pod
pisano na častitiga poslanca Slovencov na
prihodnem shodu Slovanov v Pragi, s
katerim se mu vroči polnooblast za
naše kraje, ejedine se v ostalim s vami
namerami drugih Slovanov - in pod
pisano na Slovansko Lipo, katere oba
se prisi imenovanemu gospodu poslati
in podeliti.*

*Bog blagoslovi vzajemno prizade-
vanje prihodnjega slovanskega zbora.*

*Obstoj slovanstiga brat.
niga društva*

V Gorici 23. februarja 1848

*Doljak
Matija Doljak*

Goriško slovansko bralno društvo piše Slovenskemu društvu v Ljubljani (Gorica, 22. 12. 1848; izvirnik v Arhivu Republike Slovenije, Ljubljana).

The Slav Reading Society writes to the Slovenian Society in Ljubljana (Gorica, 22. 12. 1848; the original in the Archives of the Republic of Slovenia, Ljubljana).

zbor". Taka zveza bi utegnila "brez škode za prihodno vravnavo in ustavo posameznih dežel, ktera bi se ravno na takim zbirališču gledé na vzajemne zadeve nar ložeje odločila, - sedajne razpertije poravnati in tisto zvezo narodov ustanoviti, ki se sploh za nar gotoviši sredstvo obdržanja srečne in močne Avstrije spozna".

Po prenehanju poslanskega mandata se je Doljak udejstvoval le še v goriškem slovanskem bralnem društvu. Na občnem zboru 4. decembra 1848 je bil izvoljen za predsednika društva in je sledil dotedanjemu začasnemu predsedniku in tajniku društva obenem, zdravniku dr. Jerneju Dolencu. Kot novi predsednik se je zavzel za sestavo prošnje na cesarja za odpoklic "jugoslavenskih poslancev na frankobrodskem zboru", dopis v sloven-

skem in nemškem jeziku naj bi se razširil v javnosti.

Josip Doljak je bil v skladu za zakonom o zemljiški odvezi jeseni leta 1849 imenovan za predsednika komisije za odvezo (Slovenija, 23. 10. 1849, 337). Naslednje leto, ko je na Goriškem deloval kot državni pravdnik, se je poročil s Pavlino Milharčičevo. Kmalu nato je bil premeščen v Pavio, kjer sta se mu rodila sin Teodor (1851-1893), kasnejši sodni svetnik, in Pavlina (1854-1901), pisateljica, poročena z urednikom Jankom Pajkom. Iz Pavie je Doljaka službena pot vodila v Milano, tu sta se mu rodili hčerki Henrijeta in Teodolina. Leta 1857 je postal vdovec. Ko je Avstrija izgubila Lombardijo, se je preselil v Trst, kjer je služboval na deželnem sodišču. V Trstu je vodil začasni odbor čitalnice. Kmalu pa je zbolel in 17. maja 1861 umrl. Za njegove otroke je skrbel brat Matija, posestnik v Solkanu.

4. V sredini leta 1848 se je prvič resneje zaostrijo vprašanje italijansko-slovenskega sožitja na Goriškem. (Marušič, 1978, 35-49) Novo obliko razmerja so vzpodbudile italijanske preporedne zamisli in seveda dotlej Italijanom nepoznano javno in politično uveljavljanje Slovencev. Morda pa je ravno politično vzdušje v Gorici, ki ga v širši javnosti še ni bilo čuti, spodbudilo Alessandra Claricinija, Avstriji lojalnega goriškega Italijana, da je objavil članek *Condizioni particolari delle Contee di Gorizia e Gradisca* (L'Osservatore Triestino, 21. 6. 1848). V članku je poudaril, ga Goriška ne more menjati svoje podobe, ker je narodnostno mešana, in da je potrebno sporazumno delovanje. Za Claricinijem se je oglasil odvetnik Giovanni Rismondo,²⁵ ki je konec avgusta 1848 (spis je datiran 14. 8. 1848) objavil brošuro *Ritorno di Sua Maesta a Vienna. Riflessi d'un liberale*. Na očitke lombardsko-beneškega tiska, da se Gorica ni pridružila italijanski revoluciji, je odgovoril: "... naj se govori karkoli, Gorica ostaja italijansko mesto, italijanska je njena zemlja, italijansko nebo, italijanske so navade in italijanski je njen jezik." Na trditve je - tudi z brošuro - odgovarjal Giovanni Persa,²⁶ češ da Gorica ni sodelovala v italijanski revoluciji, ker nima z Italijo nobenih skupnih interesov. Gorica je obmejno mesto, upoštevati je treba njen narodni sestav. Obmejno lego Gorice kaže tudi jezik, "pokvarjeni slovanski jezik, ki ga tod govorijo ljudje, zagotovo ni italijansčina". Odgovoril je zopet Rismondo, ki je bil bolj zmeren, in izpovedal je svojo lojalnost Avstriji. Bralec pa je vpraševal, če vedo, da je Gorica mešano mesto in da so Goričani mešanci.²⁷

Polemika je pokazala, da so goriški Italijani porazdeljeni vsaj na dve temeljni skupini, na Avstriji zveste in one, ki jim je bila bližja preporedna Italija. V

25 V poročilu iz srede meseca junija 1848 ga je goriški kresijski glavar Gleibach označil kot človeka "dvoumnega značaja", ki se zavzema za liberalne spremembe v monarhiji (Cossar, 1949, 316-319).

26 Risposta all'opuscolo intitolato. Ritorno di Sua Maesta a Vienna. Riflessi d'un liberale. Spis nosi datum 6. 9. 1848.

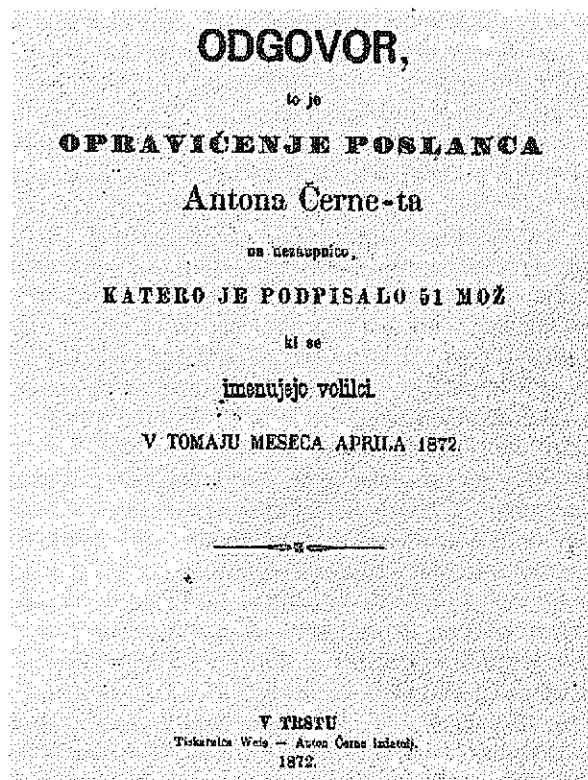
27 Sulla risposta di G. Persa. Osservazioni dell'avvocato Giovanni Rismondo autore dell'opuscolo Ritorno di Sua Maesta a Vienna. Gorizia 1848. Spis nosi datum 10. 9. 1848.

marali. Neznani pisec je napisal brošuro o liku poslanca, ki naj bi Catinellija nadomestil.²⁹ Pisec je opozoril predvsem na konflikt med avstrijskimi Nemci in Slovani za nadoblast v monarhiji, Italijani bi bili lahko žrtve takih soočanj.³⁰ Bil je proti te mu, da bi Goričani izvolili poslanca za državni parlament. Oglašali so se posamezniki, ki so razglašali italijanstvo Gorice, kot G. B. Stratta, ki je v brošuri *Brevi cenni sul carattere storico della lingua italiana* (Gorizia 1848) poudarjal bratstvo avstrijskih Slovanov v "sladki in lepi italijanski govoric". Ob koncu leta pa je bilo v polemikah prvič zapisano tudi geslo "italianissimo nome Gorizia" (Il Costituzionale, 6. 12. 1848), v kasnejših desetletjih zelo pogost argument in opredelitev v narodnostnih in političnih polemikah.

V letu 1849, ko se je pod vplivom sil, ki so ga brzdale, revolucionarni val umiril, je tudi med goriškimi Slovenci še vedno živa ostala zamisel o upravnem združenju vseh Slovencev. Zato so tudi Slovenci z Goriškega posegali v razprave o bodočih upravnih mejah in zlasti svarili pred administrativnimi povezavami Goriške z Istro in Trstom, ker bi bila tako slovenska narodnost ogrožena. V sklop teh razprav je sodila tudi razmejitev Goriške po narodnostni črti, Italijani so si jo zamislili tako, da bi romanski ravninski del vključeval tudi Gorico. V slovenski zavesti se je utrnilo prepričanje, da je potrebno narodno počutje utrjevati zlasti z uveljavljanjem slovenskega jezika v javnosti (uradni jezik, solstvo). Močno se je utrdil narodnoobrambni čut, ki ga je sredi maja 1849 izpovedal goriški dopisnik v časniku *Slovenija*: "Mi čakamo tedaj polni radovednosti, kam nas zapredejo, pa naj nas prodajo tudi Piemontežu, nikdar nas ne bojo v Lahe preobrnil... Slovenci smo in Slovenci ostanemo" (*Slovenija*, 8. 6. 1849, 182). Če je še na začetku leta 1849 časopisni članek pisal, "da kmetijski grunti niso še od grajščine popolnoma prosti" (*Slovenija*, 9. 1. 1849, 10), pa je bil v teku postopek razgrajevanja fevdalne posesti in ustvarjanje nove socialne podobe slovenskega podeželja, zlasti po letu 1850, ko se je pričela z razdeljevanjem servitutnih zemljišč oblikovati nova podoba kmečke posesti predvsem v slovenskem delu goriške dežele. Tu je prevladovala mala posest, za razliko od veleposestev v furlanski ravnini.

Leto 1848 je tudi na Goriškem sprožilo vrsto družbenopolitičnih vprašanj (zemljiška odveza, upravno združevanje slovenskih delov dežele, prizadevanja za javno rabo slovenskega jezika, slovensko-italijanske polemike, komu pripada dežela in deželno glavno mesto), ki so se reševala vsa naslednja desetletja. Utrdilo je slovensko narodno zavest in nakazalo bodoča pota gospodarskega, političnega in kulturnega razvoja de-

žele. Pokazalo pa je tudi na goriške značilnosti, poglobitna je bila sosesčina z Italijani. Gorica je tedaj tudi postala kraj, kjer so potekale povezave z Beneškimi Slovenci, v takratnem avstrijskem lombardsko-beneškem kraljestvu. Študent goriškega bogoslovja Ivan Obala iz Gornjega Marsina je v ljubljanski *Sloveniji* leta 1849 objavil prvo v slovenščini napisano informacijo o Beneških Slovencih (Marušič, 1998, 104-110).

Anton Černe, ki je leta 1848 užival velik ugled med volivci, je bil kasneje, v ustavni dobi, pogostokrat deležen graje. Tako tudi v začetku sedemdesetih let, ker pri glasovanju o novi volilni zakonodaji ni upošteval mnenja javnosti. Svoj odgovor na nezaupnico, ki jo je podpisalo 51 volivcev, je objavil v brošuri (Trst, 1872). Anton Černe, who was very popular with the voters in 1848, was later, in the time of constitution, often criticised. Also in the beginning of the 70's because he ignored public opinion when voting on a new electoral legislation. His response to a non-confidence vote, which was signed by 51 voters, was published in a brochure (Trieste 1872).

29 Pensieri di un moderato sulla scelta di un deputato all'assemblea costituente per la Città di Gorizia dopo la rinuncia del suo primo deputato. 1848

30 Ljubljanski časnik *Slovenija* (1. 9. 1848, 71) je pisal, da so Furlani prijazni do Slovencev in zabavljajo čez Nemce. Slišal se je tudi vzklik: "Vivano gli Slavi!" Tudi Italijani mislijo podobno.

A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF THE YEAR 1848
IN THE GORIŠKA REGION

Branko MARUŠIČ

Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Institute of History, Nova Gorica Research Unit,
SI-5000 Nova Gorica

SUMMARY

The events of the so-called March revolution of 1848 met with a wide response also in the Goriška region, similar as in any other country populated by the Slovenes. The Italians living in this region welcomed the revolution and the changes that came with it but had no demands for Gorica to join in the Friulian anti-Austrian revolt. The Goriška Slovenes founded, as early as in 1848, their first cultural and political society, which soon took part in the first parliamentary elections (June 1848). At that time the Goriška Slovenes acquired their first parliamentary representation. A special emphasis in this article is given to the activities of the delegate Josip Doljak. With his work in Vienna parliament he met with different responses in public, particularly in respect of land reform, one of the major problems of that time, the problem with long-standing consequences and effects. The symbiosis of the Slovenes and the Italians in the Goriška region and the town of Gorica itself created some unique conditions, which in 1848 initiated discussions on national allegiance of Gorica and the Goriška region in close association with the development of the idea of the Italian Risorgimento and the Slovene national movement.

Key words: political history, national question, Slovenes, slovansko bralno društvo, Gorica

VIRI IN LITERATURA

* * *

APG - Archivio provinciale Gorizia, Ms. 18-85.

ARS, OGOUS - Arhiv Republike Slovenije, Okrajno glavarstvo okrajni urad Sežana. Spisi, fasc. 69.

ARS, SDL - Arhiv Republike Slovenije, Slovensko društvo v Ljubljani, fasc. 1. Razlaga zgodb in del slavjanskiga bravniga društva v Gorici od 15. maliga travna do 4. grudna 1848 prebrana v velikim shodu dne 4. grudna 1848.

ASC, ASCG - Archivio di Stato Gorizia, Archivio storico del comune di Gorizia, n. 2000/1. Autobiografia di Alessandro Claricini. Sua culla e suoi primi anni.

ASG, IRCCG - Archivio di Stato Gorizia, I.R. Capitanato Circolare di Gorizia, 1814-1860, fasc. 10, fasc. 135.

GMNG, FKŽŠ - Goriški muzej Nova Gorica, Farna kronika župnije na Štjaku, II. Ad fontes historiae (kopija v).

Moja doba in podoba (1898). Gorica.

Moja doba in podoba (1991). Gorica, Mohorjeva družba (ponatis z nekaterimi jezikovnimi posodobitvami).

Statuten des slavischen Lesevereines in Görz. Osnovne pravila slavjanskiga bravniga društva v Gorici (1848), 5-6.

ŽAM, Pro memoria - Župnijski arhiv Miren.

Apih, J. (1888): Slovenci in 1848. leto. Ljubljana.

Bozzi, C. L. (1931): Un breve saggio di storia goriziana. Gorizia.

Chersi, E. (1949): Trieste e il parlamento di Francoforte. V: La Venezia Giulia e la Dalmazia nella rivoluzione nazionale del 1848-1849. 1, Udine.

Cossar, R. M. (1933): Gorizia ottocentesca. Il quarantotto e la guardia nazionale. Rassegna storica del Risorgimento, 20/1933 (estratto).

Cossar, R. M. (1948): Avvenimenti e uomini del 1848 nel Friuli orientale. La Porta orientale 18/1948.

Cossar, R. M. (1949): Riflessi goriziani della rivoluzione del 1848. V: La Venezia Giulia e la Dalmazia nella rivoluzione nazionale del 1848-1849. 2, Udine.

Dorsi, P. (1991): Il problema costituzionale del Litorale nell'età della restaurazione. V: Dal Litorale austriaco alla Venezia Giulia. Udine.

Grafenauer, B. (1948/49): Slovenski kmet v letu 1848. Zgodovinski časopis, 2-3.

Gottsmann, A. (1998): Die Reichstagsabgeordneten des Küstenlandes am konstituierenden österreichischen Reichstag 1848/49. V: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradici parlamentarismu ve střední Evropě. Kroměříž.

- H. F., (1928): V "starem mestu" Štanjelu. Naš čolnič 6/1928, štev. 7.
- Humar, J. (1957): Goriški Slovenci v letu 1848. Goriški zbornik 1947-1957. Nova Gorica.
- Marušič, B. (1978): O razmerju med slovenskim in italijanskim političnim gibanjem na Goriškem in v Trstu v letih 1848-1849. Goriški letnik, 4-5.
- Marušič, B. (1996): Graziadio Isaia Ascoli. V: Zahodno sosedstvo. Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne. Ljubljana.
- Marušič, B. (1998): Beneški Slovenci in Slovenija. V: Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti. Ljubljana.
- Petre, F. (1939): Poizkus ilirizma pri Slovencih - 1835-1849. Ljubljana.
- Petre, F. (1940): Zahteva po "Kraljevini Sloveniji" I. 1848 v praških dokumentih. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 31/1940.
- Quarantotti, G. (1956): Le origini storiche della lotta nazionale a Trieste e nell'Istria. Archivio Veneto, vol. 58-59.
- Rutar, S. (1882): Zgodovina Tolminskega. Gorica.
- Velvi, A. (1941-1942): Le origini dell'irredentismo Goriziano. 1848-1852. Tesi di laurea, R. Università di Bologna.
- Venezia, A. (1949): Il Quarantotto nel Friuli orientale. V: La Venezia Giulia e la Dalmazia nella rivoluzione nazionale del 1848-1849, II. Udine.
- * * *
- Časopis za zgodovino in narodopisje, 1-2, 1977.
- Gazzetta di Trieste, 60, 28. 11. 1848.
- Goriški letnik, 4-5, 1978, 167 (enota 278).
- Illyrisches Blatt, 2. 5. 1848.
- Illyrisches Blatt, 39, 13. 5. 1848.
- Illyrisches Blatt, 30. 5. 1848.
- Illyrisches Blatt, 87, 28. 10. 1848.
- Il Costituzionale, 21, 22. 9. 1848.
- Il Costituzionale, 33, 4. 10. 1848.
- Il Costituzionale, 57, 28. 10. 1848.
- Il Costituzionale, 55, 26. 10. 1848.
- Il Costituzionale, 60, 31. 10. 1848.
- Il Costituzionale, 85, 26. 11. 1848.
- Il Costituzionale, 95, 6. 12. 1848.
- L'Aurora, 12, 22. 8. 1848.
- L'Aurora, 27, 8. 9. 1848.
- Laibacher Zeitung, 149, 18. 11. 1848.
- Laibacher Zeitung, 1, 11. 1. 1849. Ein Wort im Interesse der Slaven, aus Anlass der Reactivirung der italienischen Beamten.
- L'Istria, 35, 17. 6. 1848.
- L'Istria, 37, 1. 7. 1848.
- L'Osservatore Triestino, 54, 4. 5. 1848.
- L'Osservatore Triestino, 74, 21. 6. 1848.
- L'Osservatore Triestino, 77, 28. 6. 1848.
- L'Osservatore Triestino, 80, 5. 7. 1848. Slovenec Istri-ancom
- L'Osservatore Triestino, 128, 24. 10. 1848.
- Novice, 10, 8. 3. 1848.
- Novice, 17, 26. 4. 1848.
- Novice, 22, 31. 5. 1848.
- Novice, 25. 10. 1848.
- Novice, 49, 6. 12. 1848.
- Novice, 16, 17. 4. 1850.
- Novice, 6, 5. 1. 1851.
- Primorski list, 28, 13. 7. 1911. Kratka zgodovinska črtica.
- Slovenija, 5, 18. 7. 1848.
- Slovenija, 18, 1. 9. 1848.
- Slovenija, 80, 28. 7. 1848.
- Slovenija, 22, 15. 9. 1848.
- Slovenija, 25, 26. 9. 1848.
- Slovenija, 35, 31. 10. 1848.
- Slovenija, 39, 14. 11. 1848.
- Slovenija, 40, 17. 11. 1848.
- Slovenija, 43, 28. 11. 1848.
- Slovenija, 48, 15. 12. 1848.
- Slovenija, 49, 19. 12. 1848.
- Slovenija, 50, 22. 12. 1848.
- Slovenija, 3, 9. 1. 1849.
- Slovenija, 4, 12. 1. 1849.
- Slovenija, 9, 30. 1. 1849.
- Slovenija, 30, 13. 4. 1849.
- Slovenija, 46, 8. 6. 1849.
- Slovenija, 47, 12. 6. 1849.
- Slovenija, 85, 23. 10. 1849.
- Soča, 22, 18. 3. 1898.
- * * *
- Ascoli, G. I. (1848): Gorizia italiana tollerante, concorde. Verità e speranze nell'Austria del 1848.
- Pensieri di un moderato sulla scelta di un deputato all'assemblea costituente per la Città di Gorizia dopo la rinunzia del suo primo deputato. 1848.
- Persa, G. (1848): Risposta di G. Persa. Osservazioni dell'avvocato Giovanni Rismondo autore dell'opuscolo Ritorno di Sua Maesta a Vienna. Gorizia.
- Rismondo, G. (1848a): Ritorno di Sua maesta a Vienna. Riflessi d'un liberale.
- Rismondo, G. (1848b): Risposta all'opuscolo intitolato Ritorno di Sua maestà a Vienna. Riflessi d'un liberale.
- Stratta, G. B. (1848): Brevi cenni sul carattere storico della lingua italiana. Gorizia.